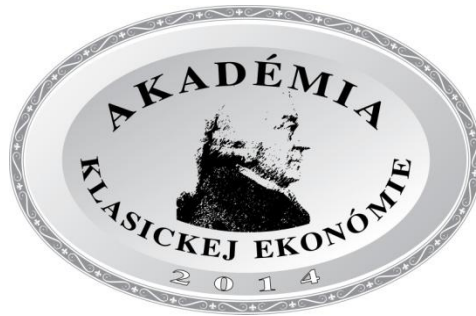

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2014

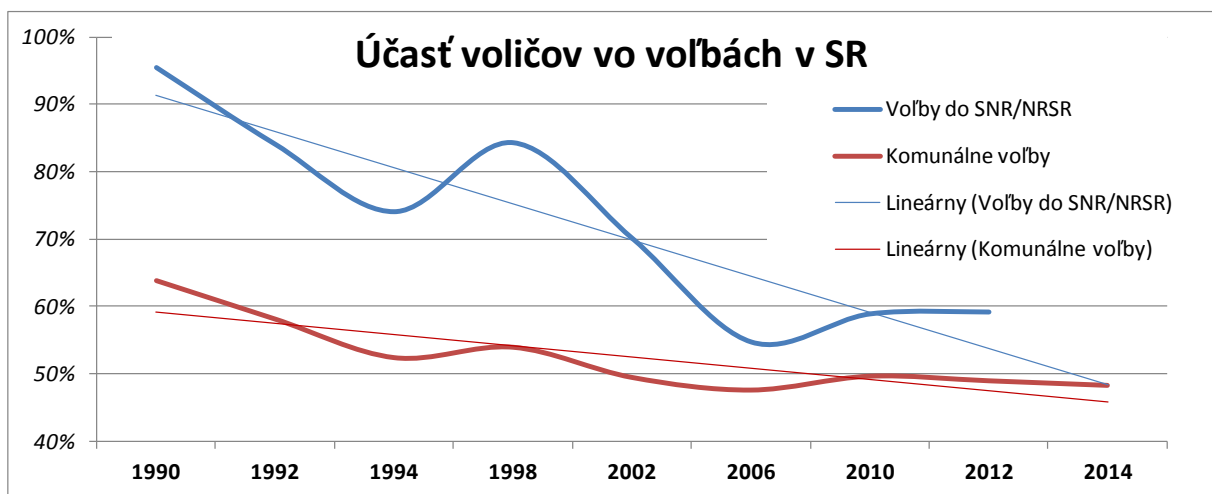

**Kľúč k blahobytu
a úloha liberalizmu**

Tento mesiac sme si pripomínali 25. výročie „Nežnej revolúcie“, počas ktorej sa v našej spoločnosti udiala významná premena. Nečakane sa zrútila takmer pol storočia trvajúca moc policajného štátu poznamenaná potlačovaním individuálnych slobôd. Ľudia mali vtedy ešte v čerstvej pamäti zločiny na majetkoch mnohých poctivých podnikateľov, perzekúcie voči tým, čo sa snažili o zmeny k lepšiemu alebo sa snažili z krajiny odísť a mali na pamäti aj devastujúci vplyv rovnostárstva na pracovnú morálku jednotlivcov. Celé ovzdušie bolo preniknuté radosťou z nečakanej slobody, eufóriou a nádejou, že na Slovensku konečne zavládne spravodlivosť.

„Nežná revolúcia“ postavila do čela spoločnosti odvážnych jednotlivcov, ktorí sa nebáli vyjsť na verejnosť a presadzovať hodnoty slobody aj napriek vyššie zmieneným rizikám. Netrvalo však dlho, a títo ľudia boli vytláčaní populisticky orientovanými osobami, pričom v nejednom prípade išlo o ľudí spojených s komunistickým režimom. Objavovali sa čoraz väčšie kauzy, rástla kriminalita a organizovaný zločin. Pôvodnú eufóriu a dôveru vystriedala nedôvera a skepsa, umocnená nákladmi transformácie vo forme rastu cien a nezamestnanosti. Strata dôvery sa premietla do klesajúcej účasti vo voľbách (Graf 1). Stali sme sa svedkami zvláštneho fenoménu: klesajúca citlivosť na čoraz väčšie a viditeľnejšie kauzy politikov, prejavy korupcie, zreteľné formy upevňovania moci a pod. Napriek slobode prejavu a slobodným voľbám sa dá povedať, že zmienené mechanizmy verejnej kontroly zlyhali. Voliči pri svojom výbere akoby strácali schopnosť rozlišovania alebo snahu o rozlíšenie kvality tých, komu dávajú podporu.

Graf 1

Zdroj: Výsledky volieb

Sloboda cestovania, sloboda vyjadrovania a sloboda využívania príležitostí – to sú snád' najväčšie hodnoty, ktoré sa bezpochyby podarilo dosiahnuť. Na druhej strane sme sa však stali aj svedkami negatívnych javov ako sú napríklad zmienené korupčné aféry vlád, rast verejného dlhu, rast daňového zaťaženia, vnímaná korupcia v súdnictve, fenomén nezamestnanosti (najmä dlhodobej), hospodárska a finančná kríza, rast organizovaného zločinu, násilie v médiách, rapidný pokles kvality žiakov a študentov a ich celkový nezáujem, alergie a civilizačné choroby, nezdravé konzervačné látky takmer vo všetkých predávaných potravinových výrobkoch, viditeľný rast psychických chorôb, sociálne nepokoje a mnoho ďalších.

Žiaden z vyššie uvedených negatívnych javov nemôže prevážiť negatíva predchádzajúceho neslobodného režimu, pretože dnešná sloboda so sebou prináša aj rast príležitostí. Každý jednotlivec

má možnosť zvrátiť nepriaznivé okolnosti, ktoré práve prežíva, ak sa poctivo snaží hľadať a spoznávať ich skutočné príčiny a vytrvalo pracuje na ich odstránení. Okrem toho mu to prináša aj spevňovanie a zušľachtňovanie vlastnej osobnosti. Ak by týmto spôsobom kráčala väčšina populácie, mohli by z nášho života negatívne javy postupne vymiznúť. V rukách jednotlivcov nespočívajú teda len ich vlastné osudy, ale aj kvalita elít: jedine zákazník určuje, či bude prosperovať firma s užitočnou, kvalitnou a k životnému prostrediu šetrnou výrobou, a v role voliča, kritika, novinára, úradníka, policajta, učiteľa, vojaka, rodiča a iných, vplýva na výber a kvalitu vládcov.

Dostávame sa k dôležitému poznatku: **najsilnejším činiteľom dlhodobu udržateľného rozvoja sú morálne kvality obyvateľstva.** Tento mechanizmus pôsobí o to rýchlejšie, o čo liberálnejšia je spoločnosť. Ukážme si jeho fungovanie na príklade. Použijeme oblasť životného prostredia, v ktorej je spojitosť s morálkou zrejmá. Hazard so životným prostredím možno považovať za morálny hazard, pretože zasahuje zdravie a životy mnohých ľudí vrátane budúcich generácií. Regulácia štátu sa preto zdá byť oprávnenou. Napriek tomu, že sa hospodárenie štátu v dnešných podmienkach neukazuje ako najefektívnejšie, predsa len podlieha verejnej kontrole. Radikálni liberálni ekonómovia argumentujú, že k lepšej morálke by mal viesť voľný trh. Prezident Inštitútu Adama Smitha Madsen Pirie poukazuje na skutočnosť, že niektoré firmy v Anglicku na verejnosti intenzívne propagujú svoju zodpovednosť k prírode a otvorenosť voči prípadným kontrolám, čo im udeľuje konkurenčnú výhodu.

Pokúsme sa teraz zdôvodniť, ktorý z argumentov je pravdepodobnejší. Ak by sa štát stiahol úplne z pozície ochrany životného prostredia a nechal by výlučne na rozhodnutie podnikateľov, či budú k nemu šetrní, alebo radšej uprednostnia nižšie ceny a nebudú sa zaujímať o pôvod výrobkov, tak by argument Madsena Pirie mohol platiť len za nasledujúcich podmienok:

1. Ľudia (potenciálni zákazníci) majú rovnaké morálne (v tomto prípade environmentálne) ciele;
2. Ľudia (potenciálni zákazníci) sledujú informácie o firmách, ktorých výrobky kupujú (majú k tomu vôľu a čas);
3. Ľudia (potenciálni zákazníci) dôverujú vyhláseniam firiem v marketingových kampaniach;
4. Ľudia (potenciálni zákazníci) dokážu rozlíšiť pravdivé reklamy od zavádzajúcich reklám potenciálnych nekalých „konkurentov“;
5. Ľudia (potenciálni zákazníci) dôverujú správam kontrolórov, audítorov a pod. (nepodozrievajú ich z korupcie alebo falšovania dokumentov);
6. Ľudia (potenciálni zákazníci) sú ochotní zaplatiť vyššiu cenu za výrobky „morálnych“ firiem;
7. Ľudia (potenciálni zákazníci) majú prostriedky na to, aby si priplatili.

Môžeme reálne predpokladať, že všetky podmienky budú splnené? I keď nie sú známe skúsenosti úplného „stiahnutia sa“ štátu z funkcie ochrany životného prostredia, máme mnoho skúseností s niečím obdobným – s predvolebným zápasom politikov o priazeň voličov. Existujú veľké rozdiely medzi morálnymi charakteristikami jednotlivých kandidátov a medzi ich volebnými programami. Keďže máme možnosť slobodného prejavu (nie je regulované, čo môžu politici hovoriť a ako majú vystupovať, aké majú mať vzdelanie, skúsenosti a pod), na základe vyššie zmieneného mechanizmu by malo spontánne dochádzať k zvoleniu politikov s najlepšimi morálnymi kvalitami. Obdobne, aj tu by museli byť splnené predpoklady:

1. voliči majú morálne ciele – (napríklad preferujú reformy, ktoré by priniesli dlhodobý prospech, a nevolia populistov a tých, čo štát zadlžujú);
2. voliči sledujú predvolebné programy;
3. voliči dôverujú rečiam politikov;
4. voliči dôverujú dokumentom a rôznym „dôkazom“, ktoré im „investigatívni“ žurnalisti, iní politici a pod. predkladajú.

Nikto zrejme nepochybuje, že v prípade voľby politikov mechanizmus spontánneho poriadku aspoň na Slovensku nezafungoval. Že sa z vymenovaných bodov nenašiel sotva jediný, ktorý by sa naplnil. Zlyháva najmä záujem o dianie na politickej scéne, čo zase súvisí s prejavmi rozšírenej nedôvery až nechuti ku všetkému, čo sa na politickej scéne deje. Z hľadiska preferencií voličov výrazne funguje preferovanie krátkodobých ziskov a individuálnych egoistických cieľov (veľmi efektívne sú sľuby zvyšovania dôchodkov, minimálnej mzdy a pod). Spoločnosť citlivo reaguje na náklady reforiem, akokoľvek by sa ukazovali prospešné. Je preto možné predpokladať aj vysokú citlivosť zákazníkov na zvýšené ceny spojené s ochranárskym prístupom firiem, čo bráni splneniu bodu 6.

Ak by však väčšina obyvateľstva javila známky vysokých morálnych hodnôt, mechanizmus voľnej súťaže o priazeň voličov by musel viesť k nastoleniu spontánneho poriadku, alebo, inak povedané, k presadeniu najmúdrejších a najpoctivejších vládcov. Veď medzi známky morálnych hodnôt patrí aj vyvinutý cit pre spravodlivosť či poctivý prístup k rozhodnutiam - o to viac, ak ide o rozhodnutia s ďalekosiahlym dopadom, kam výber vhodného politika bezpochyby patrí. Obdobne môžeme uvažovať aj o nastolení spontánneho poriadku pri voľnej konkurencii.

Aké z toho môžeme vyvodiť závery? **Ak chceme vytváraním vhodného spoločenského systému maximalizovať blahobyť v spoločnosti, musíme aj my pri každom rozhodnutí hľadiť v prvom rade na to, aký bude mať vplyv na pozdvihnutie morálnej úrovne obyvateľstva.** Pri návrhoch nových spoločenských pravidiel si musíme klásť otázky ako napríklad: aký bude mať vplyv voľného trhu na všeobecnú morálku? Aká je v tomto úloha štátu? Regulátora? Čo by prinieslo zrušenie regulátora alebo úlohy štátu? Akým spôsobom chceme dosiahnuť, aby sa morálne kvality obyvateľov zvyšovali?

Musíme konštatovať, že žiadna zo súčasných ekonomických škôl sa nezaobrá podobnými otázkami do takých dôsledkov, aké si vzhľadom na dôležitosť vyžadujú. Ak sa aj nimi zaoberá, tak len nepriamo. To, čo v tomto smere môžeme pozitívne hodnotiť u predstaviteľov liberálnej školy, je ich vystupovanie proti mnohým súčasným nemorálnym aspektom vlád, ako sú napríklad nevyrovnaný rozpočet, korupčné škandály, hazardy frakčného bankovníctva, atď., pretože to všetko skutočne rozožiera všeobecnú morálku obyvateľstva. Veď ak chce vláda niečo úspešne presadiť, aby ju rešpektovali, musí sama v tom slúžiť ako vzor. Nemôže vynucovať od podnikov, aby sa stali dobrými hospodármi, ak ona sama to nedokáže, nemôže si získať autoritu ako strážca spravodlivosti a poriadku, ak to isté nedokáže udržať vo vlastných radoch. Nikdy nebude môcť viesť spoločnosť k čestnosti, ak sa v tom sama nestane najprv vzorom.

Ďalším záverom je: **Na pozdvihnutie morálky vplýva veľké množstvo faktorov. Žiadna škola, ktorá chce dosiahnuť ekonomické ciele, nemôže pracovať výlučne s ekonomickými faktormi, ale jej pohľad musí byť interdisciplinárny.** Dôležitý vplyv na všeobecnú morálku má napríklad školstvo

alebo kultúra. Liberálni ekonómovia by preto mali klásť aj otázky, ako sa ich návrhy premietnu do stavu školstva či kultúry, aký vplyv bude mať maximalizácia osobných slobôd na formovanie charakteru človeka od detstva, ako docieľiť, aby aj kultúra slúžila tomuto účelu, a pod.

Vplyv voľnej konkurencie na obsahovú stránku v oblasti kultúry je možné sledovať na príklade médií. Aké správy sa najviac presadzujú, pretože ich najviac ľudí číta? Nie sú to tie, ktoré šokujú, alebo tie, čo píšu o násilí a tragédiách? Aký druh tlačovín je najčítanejší? Nie je to bulvár, čo sa priživuje na zhadzovaní povesti iných? Aký druh zábavy prevláda v produkcii mediálnej zábavy? Možno to, čo najviac ľudí preferuje, považovať za morálne, alebo naopak? Istotu môžeme mať akurát v tom, že všetko to, čo možno od detstva sledovať, sa postupne premieta do každodenných vzorcov správania. Preto sa stáva, že aj hranice toho, čo sa pokladá za akceptovateľné a čo už nie, sa neustále posúvajú od jednej generácie k druhej.

Pokiaľ sa nepodarí v spoločnosti pozdvihnúť morálnu úroveň jednotlivcov, žiadny spoločenský systém sám osebe nebude môcť nikdy viesť k zamýšľanému blahobytu a kvalite života. Čoraz viditeľnejšia bude len rastúca polarizácia názorov medzi jednotlivými školami. Ak posilníme právomoci vlád, posilníme ich tyranium. Ak však právomoci vlád výrazne zredukujeme smerom k anarchii či secesii, môžeme očakávať tú istú tyranium, len v inej forme (napríklad vo forme organizovaných gangov bojujúcich o mocenský vplyv). Vývoj vždy prinesie len ovocie hodnôt, ktorými sa riadi myslenie, cítenie a konečne aj každodenné konanie prevládajúcej časti spoločnosti. Akékoľvek pokusy o odstránenie toho či oného trpkého ovocia zlyhajú, pretože sa na iných miestach budú objavovať ďalšie a ďalšie.

Aké sú **východiská** z tohto nelichotivého stavu? Čiastočne sme ich načrtli v poukazoch na skutočnosť, že pokrok si vyžaduje tak hlboké zmeny, že sa na ich dosiahnutí musí podieľať celá spoločnosť. Vyžaduje to spoluprácu namiesto doterajšieho názorového boja jednotlivých škôl a stavov. I keď si jednotlivé školy nerozumejú, žiadna by nemala vážnych zástancov, ak by v nej nebolo možné nájsť aspoň čriepok nejakej skutočnej hodnoty. Pokiaľ je táto hodnota verejnosti predkladaná jednoduchou formou, musí byť zrozumiteľná pre široký okruh ľudí, čím môže poslúžiť ako spájajúci prvok do konštruktívnej celospoločenskej diskusie. Čriepky skutočných hodnôt vydolovaných z jednotlivých škôl a názorových skupín sa môžu stať kameňmi stavby, ktorá dosiahne spoločný cieľ.

Pokusy o podobnú stavbu boli zaznamenané aj v minulosti. Pokúsil sa o to mysliteľ, filozof, pedagóg, teológ a „učiteľ národov“ Jan Amos Komenský (*1592-†1670) vo svojom celoživotnom úsilí. *„De rerum humanarum Emendatione – Obecná porada o nápravě věcí lidských,*“ patrí medzi jeho vrcholné diela. Mimochodom, štýl a zrozumiteľnosť písania týchto textov nápadne pripomína spôsob písania Adama Smitha (*1723-†1790). V poukazoch na nevyhnutnosť morálneho pozdvihnutia obyvateľstva Komenský uvádzal:

„Jak vypadá obvyklé lidské úsilí, které pracně vynakládá celý svět? Pachtění se za majetkem, poctami a rozkošemi. Kdo by neviděl, že tyto tři věci se obecně pokládají za základ lidského štěstí a k nim že je všechno na světě zacíleno? Ale co znamenají všechny tyto věci? Majetek - jistou starost, pocty - dým ve větru, rozkoše - sladký jed, lákadlo veškerého zla; ovšem pokud se hledají, jak k tomu obecně dochází, odděleně od věcí lepších a věnuje se jim prvořadá pozornost. Neboť hledá-li někdo především podstatnější a opravdovější hodnoty - moudrost, rozvážnost a zbožnost, ty méně podstatné - pocty, majetek a rozkoše - dostane nádvkem

stejně jistě, jako předmět položený na slunci vrhá stín. Kdyby je provázel protijed hodnot podstatných, staly by se neškodnými a působily by ještě příjemněji“.

(Komenský, *Panegersia*, str. 85)

Obdobne ako predstavitelia liberálnych ekonomických škôl, aj Komenský pokladal slobodu jednotlivca za základ neoddeliteľný od človeka, ktorý je potrebné rešpektovať pri akomkoľvek úsilí o nápravu, resp. výchovu jednotlivcov. Majstrovsky pri tom využíval poznatky o ľudskom vnútre spôsobom, ktorý dnes už nie je bežný, a to tak, aby bol proces premeny čo najprirodzenejší a najľahší. Nasledujúci citát, ktorý uvádzame v plnom znení, sa okrem zdôvodnenia slobody jednotlivca zaoberá aj vzťahom k vládnutiu, resp. k stavu vecí verejných, rovnako ako aj predpokladmi na jej zlepšenie.

Uvažme stav veřejných věcí. Jejich základem je vláda nad sebou samým, protože nic nemůže vykonávat vládu, není-li samo zvládnuto, a nikdo nemůže vládnout jiným, pokud zároveň nebo ještě spíše dříve než jiné neovládá sebe. A Bůh skutečně pozvedl člověka k takové důstojnosti, že mu podřídil všechna nižší stvoření a dopřál mu dosáhnout takového vrcholu vážnosti, že člověk, vládce a soudce všeho, je podřízen jen sobě samému a řídí se jen vlastním úsudkem a ne úsudkem někoho jiného. Je jisté, že základ správného řádu ve všem, co se týká člověka, a osa veškerého lidského štěstí je v tom, aby každý, kdo je určen k vládě nad jinými, chtěl, mohl a uměl rozumně ovládat především sama sebe. A počátek zkázy by byl, kdyby sama sebe ovládat nechtěl, nemohl a neuměl. A proto se Bůh vždy staral o to, aby se člověk ovládat chtěl, mohl a uměl. Aby to chtěl, obdařil ho láskou ke svobodě. (Zárodky této svobody je možné spatřit i u jiných stvoření: vždyť kůň vyhazuje jezdce, býk shazuje jařmo, ptáček opouští klec, v níž má předloženu potravu, a to všechno proto, aby byli volní. V člověku je však touha po svobodě naprosto nezkratná, takže mnozí lidé raději zemrou, než aby otročili a tedy byli podřízeni jiné vůli než své vlastní.) Dále, aby mohl člověk sama sebe ovládat, přiděлил mu Bůh vytrvalé poradce, kteří jsou stále při něm, stále se zajímají o jeho záležitosti, stále mu připomínají, co udělal dříve a co má dělat v budoucnu. Jsou to rozum a svědomí. A konečně, aby to člověk uměl, klade mu Bůh před oči nekonečný počet příkladů stvoření, která dodržují díky svému přirozenému pudu jeho příkazy a tak zachovávají svou podstatu. Když na ně člověk nahlédne rozumem, může se naučit běhu věcí a cvičit se v tom, jak sama sebe moudře vést ke smyslu své existence.

(Komenský, *Panegersia*, str. 89)

Čo možno povedať na úplný záver? Akokoľvek bezvýhodiskovým by sa mohol zdať stav ľudskej spoločnosti, vždy existuje cesta k premeně. Prvým krokom je spoznanie negatív a rizík súčasného stavu čo najširším okruhom ľudí, aby následne mohlo vzniknúť pochopenie nevyhnutnosti zmien a pochopenie súvislostí. Predstavitelia liberálnych škôl by v tomto smere mohli aj naďalej poukazovať na morálne hazardy súčasných vlád, a do diskusie by mohli poskytnúť svoje predstavy o tom, ako by spoločenský systém mohol vyzerať po ich odstránení. Príkladmi, na ktorých je možné dosiahnuť zhodu, sú nutnosť vyrovnaného rozpočtu, zefektívnenie hospodárenia štátu, popis spravodlivejšieho volebného systému, resp. iného najvhodnejšieho zriadenia a pod.

To, čomu sa dostáva podpory, na čo sa kladie dôraz, silnie a získava prevahu, až sa môže stať základom celého ľudského myslenia a konania. Preto je aj v dnešnej dobe kľúčové – rovnako ako sa o to snažil „učiteľ národov“ - stavať predovšetkým na predpokladoch, že každý jednotlivec má v sebe hlboko zakorenenu túžbu po naplnení vysokých morálnych ideálov a dokáže ich rozpoznať. Je len potrebné nájsť spôsob, ako využiť ich silu v prospech celku rovnakým spôsobom, ako sa Adam Smith snažil využiť silu egoizmom ladeného zisku.

Věci lidské jsou sice pokažené, ale nepropadly úplně zkáze, protože za kvasem omylů, vad a zmatků zůstává těsto Božího díla. Zůstává touha po vědění, smysl pro ctění božstva a náklonnost ke spořádanému jednání, takže nic z toho není třeba napravovat nebo tvořit znovu, jen vyspravit a uvést do správných hranic, aby se to neuchylovalo od pravé cesty. Nevadí, že puzení k dobru je oslabené, chápání pravdy otupělé, schopnosti jednání ochablé, protože všechny tyto vlastnosti i ve své pokaženosti projevují svou přirozenost, ve svém bloudění míří k cíli a Boží výtvar převahuje nad přimíšenou pokažeností. Dopouštějí se snad lidé zla? Určitě ne, pokud nemá podobu nějakého dobra. Nadchnou se pro něco lživého? Jen pokud to vyhlíží jako pravda. Vyhýbají se tomu, co mají vykonat? Jen pod záminkou nemožnosti, obtížnosti nebo zbytečnosti. Je proto třeba strhnout věcem masky, aby lidé správně viděli, co je skutečná pravda, skutečné dobro, co je skutečně možné, snadné a užitečné. Zatím se klamou, protože nevidí. Až prohlédnou, zaradují se z toho a také z toho, že jejich jednotlivé vlohy směřují ke svým náležitým cílům.

*Tyto vlohy nejenže jsou v lidech přítomné, ale jsou v nich velmi silné, jak je patrné, a místo aby byly nečinné, vhnějí nás do nekonečných omylů, chyb, zbrklostí a provinění, pokud jich neumíme používat. Lidé se raději mýlí, než aby byli bez vlastního názoru, raději volí špatně, než aby o nic neusilovali, a raději se dopouštějí nesprávností, než aby byli nečinní. Proč by tu neměla být naděje, že začnou jednat správněji, jestliže se těm, kteří tak dychtivě pátrají po potravě ducha, předloží něco skutečně pravdivého, dobrého a snadného? Je oprávněně možno doufat, že se objeví *obecné pojmy*, které dojdou schválení, pokud se rozumu nabídnou pravdivé podklady k uvažování; že vznikne *obecné puzení*, které bude tíhnout k dobru a zmocní se ho, pokud se vůli nabídne to, co je skutečně dobré; že láska k harmonii bude brzy každému radit, že má jednat spíše ušlechtilé než zvrhle, pokud se *výkonným schopnostem* nabídne něco, co je opravdu možné. Vždyť lidská přirozenost tak usilovně touží se zlepšovat, že se šíří smutkem a závistí, pokud vidí, že jiní dosahují něčeho pravdivého, dobrého a snadného, a nemá naději, že to sama také získá. Každý se těší z toho, že zná to, co ho obklopuje a co se ho týká. Každý se těší z toho, že ovládá sama sebe a vše, co mu náleží, takže to podléhá jeho pokynům. A konečně, každý se těší z toho, že božstvo je mu nakloněno a že může být blažen v jeho přízni nyní i na věčnosti. Raději chce nebýt, než aby se mu vedlo špatně. A když někdy vidí, že nedosáhne toho, z čeho se těší jiní, trápí se, rmoutí a trdčí až k zoufalství.*

(Komenský, Panegesia, str. 102)

Zoznam literatúry

- Jan Amos Komenský: „*De rerum humanarum Emendatione – Obecná porada o nápravě věcí lidských*“ (První svazek, Nakladatelství Svoboda Praha, 1992)
- Madsen Pirie: „*Trhy a morálka: prirodzené spojenectvo*“ (prednáška CEQLS, 28.09.2014, Bratislava, Konzervatívny inštitút)